

Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä itämerensuomalaisissa kielissä¹

Seppo Suhonen (Helsinki)

Seuraavassa tarkastellaan itämerensuomalaisten kielten vanhoja balttilaisia lainasanoja, joista laadituista yleisesityksistä laajimmat ovat Vilhelm Thomsenin *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog* (1890) ja Jalo Kaliman *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat* (1936). Tässä esityksessä otetaan huomioon pääasiassa varmoina pidettävät lainat, jotka ryhmitellään levikin ja mahdollisuuksien mukaan myös semantiikan kannalta.

Balttilaislainoille on ominaista, että niiden levikki on suhteellisen laaja siten, että useimmat tunnetaan vähintään kuudessa itämerensuomalaisista kielimuodoista. Kaikissa kielimuodoissa tunnetaan seuraavat:

1. *ahdas, haljakka, halla, hammas, ?harakka, harja, heimo, heinä, herne, hihna, hirvi, härkä, härmä, karva, kaula, kausta, kelta, ?kerta, kirves, laiha, ?laiska, lehti, ?leppä, luuta, meri, metsä, napa, niisi, ohdake, ohra, orsi, reki, rieska, rihma, seinä, seiväs, seura, siemen, silta, sisar, taivas, taula, terva, tuhat, tuohi, tyhjä, tytär, vaapsahainen, vaha, vako, vielä, villa, vuona.* (53.)

1) Värien nimitykset *haljakka* ja *kelta*.

Huomio kiintyy siihen, että *haljas, haljakka, haljakas* voivat suomen kielessä merkitä sekä 'vaaleaa, vaaleanharmaata' että 'vaaleaa, vaaleanpunaista', vatjassa, virossa ja liivissä taas 'vihreää'. Virossa ja vatjassa tunnetaan myös merkitys 'kypsymätön, raaka' tai 'vihanta, joutumaton vilja'. Ensi näkemältä erilaiset merkitykset 'vihreä' ja 'raaka' (nimittäin kasvultaan kypsymätön tai sitten keittämätön) vastaavat myös nykyliettuan ja -lätin vastaavien sanojen merkityksiä (liett. *žalias*, lät. *załś*). Liettuan sanalle tunnetaan vielä merkitys 'voimakas, kova' ja lätin vastaavalle sanalle myös 'terve; iloinen, huoleton'. Balttilainen lähtömerkitys näyttäisi juontuvan vielä kypsymättömästä viljasta tai hedelmästä, joka voi olla yhtä hyvin vihreä kuin vaaleanpunainen ja tietysti samalla raaka, miksei myös voimakas ja terve. Käsitteen vihreä liittymistä alkuaan juuri tiettyyn konkreettiseen yhteyteen valaisevat muuten mielenkiintoisesti A. Gelbin ja K. Goldsteinin jo v. 1925 teoksessaan »Über

¹ Kotikielen Seurassa 24. huhtikuuta 1980 pidetty esitelmä täydennettynä. Kiitän apulaisprofessori Jorma Koivulehtoa ja akatemikko Lauri Postia asiantuntevista kommentista.

Farbennamenamnesie» julkaisemat tutkimustulokset amnestisesta afasiasta (ks. Hakulinen, Kielen opissa s. 103—106). Tätä sairautta potevat eivät tunne esineiden nimiä. Kyseisillä henkilöillä ei ollut lainkaan 'vihreän', 'punaisen', 'sinisen' tms. käsitettä, vaikka he nimittivät tiettyä väriä ruohon väriseksi, toista mansikan väriseksi, kolmatta ruiskukan väriseksi jne. Monien kielten abstraktien käsitteiden tai yläkäsitteiden muodostumista kieleen voidaan verrata siihen järjestykseen, jossa lapsi oppii konkreettisia ja abstrakteja sanoja: jälkimmäiset opitaan keskimäärin myöhemmin. Toisaalta tiedetään, että afaatikot unohtavat kielen yleensä päinvastaisessa järjestyksessä kuin sen oppivat. Kaikkiaan voidaan todeta, että ims. kielissä ovat säilyneet hyvin *haljas*-sanan originaalin merkitykset, kun oletetaan, että jo kantasuomen aikaan tunnettiin balttilaisella taholla sekä 'raaka' että 'vihreä' -merkitykset.

Periaatteessa samaa on sanottavissa myös sanasta *kelta*, joka eri tahoilla ims:ssa voi olla sekä värin että usean kasvin nimitys. Sama kahtalaisuus on havaittavissa balttilaisellakin taholla, vrt. liett. *geltà* 'keltaväri', *geltas* 'keltainen', lät. *dzelta* 'keltalieko'. Sitä paitsi ims. *haljas* ja *kelta* -sanapesyeiden originaalit ovat toisilleen sukua: liett. *žalias*, lät. *zals* kuuluvat indoeurooppalaiseen juureen **ghel-* ja liett. *geltà*, *geltas*, lät. *dzelt* sen paralleelijuureen **g^hhel-*. Vrt. myös liett. *žėlti*, lät. *zėlt* 'viheriöidä, kasvaa viheriöiden', liett. *gėlė* 'kukka', *žolė* 'kasvi, yrtti'. Todettakoon vielä, että ims:ssa käsite kelta(inen) näyttää liittyvän kasviin toisinaan sen värin perusteella (vrt. suom. *keltakukka* mm. 'rentukka, leinikkö, kultapiisku', vatj. *keŋta* 'keltaheinä', liiv. *kēldarikki* 'rentukka (Campanula sp.)', *kēldarin* 'kehäkukka (Calendula officinalis)', toisinaan taas siksi, että kasvista saadaan keltaväriä (vrt. veps. *kead*, *keud* 'kelta, kasvi, jolla värjätään keltaiseksi').

2) Kasvien nimitykset *heinä*, *herne*, *?leppä*, *ohdake*, *ohra* sekä niihin läheisesti liittyvät *lehti* ja *siemen*.

Heinä-sanana nykyiset balttilaiset vastineet liett. *šiėnas*, lät. *siens* merkitsevät 'heinää'. Sellaiset lisämerkitykset kuin aun. *heinü* 'kasvi', liyd. *hein* 'rikkaruoho' ja liiv. *aina* 'rohto; ryyti' lienevät ims. erityiskehittymiä, samoin lapissa melko tavallinen merkitys 'kenkäheinä'. Tämän sanan useimpien ims. kielten asut edellyttävät mksm. **šeinä*-asua, mutta eteläviron *hain*, liiv. *aina* ja lapin vastaavat sanat (mm. lpN *suoidne*) asua **šaina*. On muuten merkille pantavaa, että balttilaisella taholla tunnetaan indoeur. kielten juni, juli -systemistä poikkeavia ja itämerensuomessa tuttuja kuukausien nimityksiä, vrt. liett. *šiėnāvimo mėnuo* tai *mėnuo šiėnpjovinis* 'heinänniittokuu', lät. *siena mėnesis* 'kesäkuu' tai 'heinäkuu'.

Ims. *herne*-sanapesye on merkitykseltään yhtenäisesti 'herne', samoin vastaavat nykybalttilaiset sanat, liett. *žirnis*, lät. *zirnis*. Muinaispreussin *syrne* oli kuitenkin 'jyvä', kuten sen monet indoeurooppalaiset sukulaiset, esim. muinaiskirkkoslaavin *zr'no*, lat. *grānum*, ruots. *korn*, saks. *Korn* jne., joilla kielittäin

voi olla myös viljalajien merkityksiä kuten ruotsissa 'ohra', saksassa 'ruis'.

Ims. *siemen*-sanojen nykyliett. vastineen *semenys* merkitys on 'pellavansiemen', vrt. myös *semene* 'kylvö(aika), kylväminen'; mpr. *semen* 'siemen'. Ei ole mahdollista, että ims. *siemen*-sanankin alkumerkitys olisi ollut 'pellavansiemen', joskin sana *pellava* tunnetaan nykyisin suomen ohella vain itäisissä ims. kielissä karjala-aunuksessa, lyydissä ja vepsässä. Tverin karjalan *šīemen*-sanan lisämerkitys 'sperma' ja suomen *siementää* 'kylvää' -verbin vastineella *šīementēā* tavattava lisämerkitys 'tehdä (nainen) raskaaksi' voidaan hyvin ymmärtää paikalliseksi merkityksenkehittymäksi, samoin ilmeisesti myös (ersä)mordvan *šīmeñ*-sanan merkitykset 'juuri; heimo, suku'; tätä mordvan sanaakin on oletettu balttilaisperäiseksi.

Sanan *ohra* balttilaisperäisyyttä on viimeksi käsitellyt erityisesti fonotaktisin perustein Jorma Koivulehto (FUF 43); vrt. myös Posti, Kotiseutu 1972 s. 156.

3) Ihmiseen liittyvät nimitykset *hammas, heimo, kaula, napa, seura, sisar* ja *tytär*.

Kantasuomessa on ilmeisesti ollut 'hammas, Zahn' -merkitys *pii*-sanalla, jonka etäsukukielisillä vastineilla on kauttaaltaan sekä elollisen olion hampaan että sahan tai sirpin hampaan tai haravan, kamman, äkeen tms. piikin merkitykset. Luultavasti myös balttilaisella taholla on tunnettu nämä molemmat merkitykset, vaikka nykyliettuassa *hammas*-sanaa äänteellisesti lähinnä vastaava *žāmbas* merkitsee 1. 'terävää kulmaa, reunaa', 2. '(vaatteen) lievettä', 3. yleensä 'terävää, kulmikasta esinettä' ja sille läheinen *žāmbis* 'puuauraa'. Lätissä sen sijaan *zobs* (= *zùobs*) = 'hammas' eri merkityksissään, kuten *piena z.* 'maitohammas', *zāga z.* 'sahan hammas'; myös 'avaimen lehti' (Kamm am Schlüssel). Sana *pii* on kantasuomalaisena aikana ollut nähtävästi monimerkityksinen, koska se on merkinnyt myös 'piikiveä', ja tämä merkitys lienee kaikkein vanhin. Kun *hammas*-sana on tullut jakamaan merkityskenttää, se on auttanut ims:ssa säilymään myös mainitun *pii*-sanan vanhimman merkityksen, jonka 'hammas'-merkitys on muista suomalais-ugrilaisista kielistä kokonaan syrjäyttänyt.

Ns. tarpeettomien lainojen eli luksuslainojen ongelma kasvaa *kaula*-sanan osalta sikäli, että eihän tämän balttilaislainan tulo voinut merkitä myös uuden, ennestään tuntemattoman käsitteen lainaamista. Kyseinen sana merkitsee kaikissa ims. kielissä yksiselitteisesti 'kaulaa' tai 'niskaa' (myös metonyyminen käyttö on mahdollista kuten yleensäkin ruumiinosista puheen ollen), samaten nykyliett. *kāklas* 'kaula, niska; kurkku', lät. *kakls* 'Hals', joiden oletetaan pohjautuvan indogerm. juureen **k^hel-* 'vääntää, kääntää'. Tällöin mm. kreik. *πολος* 'akseli' (vrt. *pooli*) olisi samaa juurta.

Ims. kielissä tavataan *seura*-sanalla sekä yksikön ('ystävä; yhtiökumppani') että pienen yhteisön (varsinkin 'kalastajien muodostama seurue, kalastaja-

ryhmä') merkityksiä, jotka kummatkin saattavat juontua jo balttil. taholta, vrt. liett. *sēbras* 'seuralainen; ammattitoveri; asiakas', *sēbra* 'seura, yhtiö, yhdistys', lät. *sēbrs* 'hyvä tuttava, ystävä, sukulainen'.

Suomen sanan *sisar* vastineet eri lähisukukielissä ovat monimuotoisia siksi, että siitä esiintyy runsaasti erilaisia puhuttelu- tai hyväilynimiä tai lastenkielisiä asuja. Esimerkiksi paikoin karjalassa tavataan *ššidžoi* tai *ššidži*, joilla nuorempi *sisar* puhuttelee vanhempaa *sisarta*. *Sisar*-sanapesyteen balttilaista alkuperää pidetään todennäköisenä, vaikka eräissä etäsukukielissäkin on samantapaisia sanoja. Nykybalttil. vastine on liett. *sesuō*, gen. *sesešs* (oikeastaan pitäisi olla **sesars*, mutta kuitenkin on mainitunlainen muoto suhteiden *duktē* : gen. *duktešs* 'tytär', *mótē* : gen. *móters* mukaan). Liett. *sesuō* < indog. **s(y)esor*. Ariste (SFUV 1971 s. 255) pitää *sisar*-sanaa indoeurooppalaisena substraattisanana.

Sana *heimo* voi tarkoittaa ims:ssa yhtä henkilöäkin, sukulaista, kuten vanhassa kirjasuomessa, karjalassa ja vatjassa. Kaikkialla ovat kuitenkin yleisiä kollektiivimerkitykset 'sukukunta, heimo', liivissä sen sijaan 'perhe; talonväki'. Juuri liivi kuvastaa tarkimmin nykybalttilaisia merkityksiä, vrt. liett. *šeimà* 'perhe, suku, heimo (myös eläin- ja kasvitiet. merkityksessä); yhteisten intresien yhdistämä ihmisryhmä', *šeimýna* 'talonväki (Familienmitglieder und Hausdienerschaft)', *šeiminiñkas* 'isäntä', *šeiminiñke* 'emäntä', lät. *saimnieks* — *saimniece* 'isäntä — emäntä'.

Sanaa *tytär* Kalima piti epävarmana mutta SKES pitää varmana balttil. lainana. Sanan merkitys ims:ssa on tavallisesti 'Tochter' mutta paikoin myös sekä 'neiti' että 'tyttö'. Tämän sanan deminutiivimuodosteita ovat suom. *tyttö*, *tytti*, *tyttönen* ym. ja niiden moniasuiset vastineet lähisukukielissä.

Lähinnä tähän ryhmään kuuluva, aiemmin balttilaisena lainana pidetty *tapa* on osoittautunut germaanisperäiseksi (Koivulehto, Vir. 1974 s. 115—118).

4) Eläinten nimitykset *harakka*, *hirvi*, *härkä*, *vaapsahainen* ja *vuona*.

Sana *harakka* on ilmeisesti tarkoittanut tätä lintua jo lainattaessa. Ims. sanalla on vastineet liettuassa ja muinaispreussissa. Sana voi kuitenkin olla ims. deskriptiivinenkin sana, vrt. Mägiste, Ural-Alt. Jahrb. XXV; Mäger, Eesti linnunimetused s. 144—147.

Sanalle *hirvi* on esitettävissä merkitykseltään lähin balttilainen vastine muinaispreussista, nim. *sirwis* 'metsäkauris'. Liettualainen vastine *širvis*, *širwis* on 'harmaa hevonen, kimo' tai myös 'jänis'. Niin ikään lätin *sirmis* on '(harmaa) kimo' ja *sirms* 'harmaa'. Balttilaiset kielet viittaavat siis siihen, että alkuaan on ollut kysymyksessä yleensä harmaa eläin, josta on eri tahoilla baltissa voitu päätyä 'metsäkauriiseen', 'harmaaseen hevoseen', 'jänikseen' (vrt. LEW). Todettakoon että metsäkauriilla on harmaanruskea talviväri. Ims. kielistä vir. *hirv* ja liiv. *ira* -sanoilla on merkitys 'metsäkauris', muualla merkitys 'hirvi'.

Hirvi-sanaan liittyy läheisesti myös *hirvas*.

Sana *vaapsahainen* vaihtelee ims:ssa huomattavasti sekä äänneasultaan että merkitykseltään. Suomen lähisukukielissä on tavallinen merkitys 'ampiainen', mutta suomen murteissa sana voi tarkoittaa useita eri hyönteisiä kuten 'ampiaista, herhiläistä, kimalaista, mehiläistä, puupistiäistä, suurta hyttystä, pitkäkoipista vesimittaria, hevospaarmaa jne.' Näissä merkityksissä on suurin osa paikallisia kehittyviä, joskin myös balttilaisella taholla esiintyy variaatioita; vrt. liett. *vapsà* 'ampiainen, paarma', muinaispr. *wobse* 'ampiainen, herhiläinen', samoin lät. *vapsene*, *vapsine*.

Sana *vuona* on siitä erikoinen, että sille ei ole osoitettavissa mitään suoranaista vastinetta nykybalttil. kielistä; kuitenkin sen originaalin balttilaisuutta on pidetty todennäköisenä eri indoeur. kielten yhteisen 'karitsaa' merkitsevän sanan perusteella. Kun balttilaisen originaalin asuksi oletetaan **ognas*, on oletettava tapahtuneen useita äänteenmuutoksia, jotta päästäisiin varhaiskantasuomalaiseen asuun **vōtna* ja sen nykyisiin jatkajiin (mm. substituutio *-gn-* > *-tn-*, koska *-gn-* oli vastaanottajakielelle vieras). *Vuonan* edustuksesta ja merkityspiirteistä ims. kielissä ks. tarkemmin Ruoppila, Kotieläinten nimitykset I s. 145—149, samaten *härkä*-sanasta mts. 114—120.

5) Käyttöesineiden ja tarvikkeiden nimityksiä: *harja*, *higna*, *karva*, *kausta*, *kirves*, *luuta*, *niisi*, *orsi*, *reki*, *rihma*, *seiväs*, *taula*, *terva*, *tuohi*, *vaha* ja *villa*.

Sanan *harja* tavallisia merkityksiä itämerensuomessa ovat 'suka; harjas; hevosen, sian, kukon, katon, vuoren, aallon, vaon ym. harja; kalan selkäevä; kukkura'. Liett. *šerjys*-sanana merkitykset ovat 'suka, eläimen karva, harjas' ja lätin *sars*-sanana merkitykset 'sian harjakset, hevosen harja- tai häntäjouhet, karva'. Ilmeisesti on lähdettävä juuri balttilaisesta merkityksestä 'harjas, suka', josta on voinut kehittyä ims:ssa merkitys (a) 'hevosen, sian harja', (b) 'katon, aallon, vaon yms. harja' eli (a) harjaksista koostuva kokonaisuus ja (b) sellainen, mikä on huipuilla, ylhäällä kuten esim. sian harjakset. Abstraktimpaa merkityksenkehittymää edustaa suom. *harjakaiset* 'kaupanteon päättäjäisiksi tarjottu kestitys'.

Sanan *higna* balttilaiset vastineet liett. *siksna*, lät. *siksna* merkitsevät niin ikään 'higna', liett. myös 'hienoa parkittua hihnasnahkaa'. Sana on lainautunut myös lappiin, joka samaten viittaa vksm:n asuun **šišna*. Lapista on myöhemmin saatu suomeen takaisin *šišna* 'higna'. Balttil. vastineiden etymologia on kiistanalainen; mahdollisesti originaalin merkitys on ollut 'nahka', joka 'kovaa, sitkeää' merkitsevänsä olisi samaa kantaa esim. lät. *siksts* 'sitkeä'-sanana kanssa (LEW s. 981).

Kausta liittyy reen käsitepiiriin kuuluviin sanoihin, jotka ovat olleet erityisen produktiiveja lainauskohteita juuri balttilaiskontakteissa. Tarkemmin Posti, Vir. 1970 s. 165—167.

Sana *taula* tarkoittaa ims:ssa 'koivun kääpää' tai tavallisemmin 'koivun-

käävästä tehtyä tulusainetta, tulenteoainetta'. Molemmat nämä merkitykset tunnetaan myös balttil. taholla lätissä (*dagla, degla, daglis, deglis*, jotka kuuluvat *degt* 'palaa' tai 'polttaa' -verbin yhteyteen). Ilmeisesti jo lainattaessa on ollut kysymys tärkeästä tulenteokovälineestä. Samaan sanueeseen kuuluu balttil. kielissä myös mustankirjavan (ikään kuin mustalaikkuiiseksi poltetun) eläimen nimityksiä. Viron kielen adjektiivi *taelakas* on 'kääpäinen (puu); uppiniskainen'.

Sanassa *kirves* tuskin on aihetta olettaa tapahtuneen merkityksenmuutoksia, joskin balttilaisen sanan vastineilla venäjän murteissa on myös 'sirpin' tai 'sahan' merkityksiä. Tämä on ymmärrettävää siksi, että indogerm. juuren *(s)ker- oletettu merkitys oli 'leikata', vrt. myös liett. *skirti* 'erottaa'. Samaten sana *luuta* vastaa merkitykseltään ainakin nykybalttil. vastineita.

Suom. *orsi*-sanon vastineet ims:ssa tarkoittavat 'sellaista rakennuksen ortta, jolla jotakin kuivatetaan tai säilytetään', karj. myös 'kurkihirttä'. Sama merkitys on myös liett. *aĩdas*-sanalla ja sen sukulaisella lät. *ārdi*-sanalla. On todettava, että samasta lähteestä on myöhemmin lainautunut suom. *aarto*, *arta* ims. vastineineen.

6) Ruokatermin *rieska* merkitys 'happamaton' on molemmille tahoille yhteinen, ja tämä käsite voi liittyä esim. happamattomaan, tuoreeseen maitoon tai leipään, vrt. liett. *prėskas* 'happamaton', *prėskus* 'makea, happamaton (leipä, olut, ruoka)', *prėskà* 'happamaton leipä jne.'

7) Säätermin *härmä* merkitys on sama molemmilla tahoilla. Oudoksuttavaa on ims:n sanan etuvokaalisuus, vrt. liett. *šarmà* mutta vksm. *šārmā; huomattakoon kuitenkin lät. *seĩma* (vrt. IKBL s. 104).

8) Muita sanoja: *ahdas*, *halla*, ?*kerta*, *laiha*, *laiska*, *meri*, *metsä*, *seinä*, *silta*, *taivas*, *tuhat*, *tyhjä*, *vako* ja *vielä*.

Suomen ja koko ims:n *halla*-sanon merkitykset ovat identtisiä vastaavien nykybalttil. sanojen merkitysten kanssa. Lapin *suol'dne* 'kaste; sumu; harv. halla' osoittaa varmasti, että kantasuomalaisessa asussa on ollut š- ja ln-, siis *šalna. Samaa kantaa on ilmeisesti myös suom. *halli* 'harmahtava', jonka vastineet virossa ja liivissä ovat myös eläimen nimityksiä.

Suom. *laiha*-sanon etelävirolainen vastine merkitsee myös 'mietoa' ja liiviläinen vastine myös 'heikkoa'. Ims. pesyeen ja sen nykybalttilaisten vastineiden kesken ei ole olennaisia merkityseroja; äänteellisesti ims. sanat edustavat kantabalttil. ai:ta.

Nähdäkseni on mahdollista, että ims. *leina*, *leino* 'surullinen; suru' kuuluu tähän yhteyteen. Juuriin *lei-, *loi- palautuvat sekä *laiha*-sanon originaaliksi lähinnä sopiva liett. *liesas* että liett. *leĩnas* 'dünn, schwach, biegsam, geschmeidig'. R. E. Nirvi (Sanoja ja käyttötyymistä s. 153) on asettanut originaaliksi seuraavat: liett. *klienias*, alaliett. *kleins*, joiden merkitykset ovat kyllä jokseenkin edellisen *leĩnas*-sanon kaltaiset: 'dünn, hager, abgemagert', lät.

kliēns. Tällä liett. sanalla ei kuitenkaan näytä olevan yhteyttä *liesas*-pesyeseen (vrt. LEW). Tulkintaani tukisi se, että ims:een on lainautunut eräissä muissakin tapauksissa erilaisia sanoja, jotka kuitenkin palautuvat samaan indoeur. juureen.

Todennäköinen balttil. laina on *meri*, jonka merkitys on molemmilla tavoilla sama. Äänteellisesti sana tuottaa samanlaisia vaikeuksia kuin *reki* (balttil. *a* — ims. *e*). Lainansaajataholla on sanalle ilmaantunut paikoin ilmiansuunnan merkityksiä sen mukaan, missä päin lähin meri sijaitsee, vrt. 'etelä' Etelä-Suomessa ja 'länsi' Pohjois-Suomessa, vepsäläis-lyydiläisellä alueella myös 'Ääninen'.

Sanan *seinä* merkitys ims:ssa on yleensä 'seinä', mutta se voi tarkoittaa myös kangas- tai lankamittaa siksi, että kangasta kudottaessa alkuaan loimilangat luotiin seinälle (esim. 3 tai 9 syltä). Balttil. vastineet liett. *siena*, lät. *siēna* kuuluvat samaan sanapesyeseen kuin liett. *siēti*, lät. *siet* 'sitoa' -verbit, joiden osalta on lähdettävä balttil. *seĩ* tai *sēi* -muodoista (LEW s. 782).

Taivas-sanana yleinen ims. merkitys on juuri 'taivas', liivissä myös 'myrsky, rajuilma', joka on ilmeisen myöhäinen merkityksenkehittymä. Koko *taivas*-sanaa on pidettävä vain todennäköisenä balttilaisena lainasanana, koska myös jokin arjalainen kielimuoto voi tulla lainanantajana kysymykseen (vrt. SKES). Mikäli sana on balttilaisperäinen, on oletettava, että lainautumisen aikoihin kantabaltin **deivas*-sanalla oli sekä merkitys 'taivas' että 'taivaan jumala' (Kalima, IKBL s. 163). Aristen (SFUV 1971 s. 254) mukaan *taivas* on indoeur. substraattisana.

Sanan *tuhat* merkitys sekä ims. että balttil. taholla on '1 000'. Liett. *tūkstantis* ja lät. *tūkstuotis* -sanojen *-kst-* ei ole alkuperäinen, vaan kyseessä on aiempi vartalo **tūšamt-*, mihin muinaispr. *tūsimtons* viittaakin (= akkusatiivi '1 000').

Sanan *tyhjä* perusmerkitykset ims:ssa ovat 'tyhjä, autio; turha, mitätön; köyhä, varaton'. Myös liett. *tūšćias* (< **tuštija-*), mon. nom. *tuštĩ*, lät. *tukšs* on 'tyhjä, köyhä; turha'. Samaan merkityspiiriin liittyvät näiden sanojen alkusukulaiset slaavilaisissa kielissä ja aina muinaisintiaassa saakka. Ims:sta *tyhjä*-sana on lainautunut lappiin.

Sanan *vako* merkitys on sama kuin liett. *vagà*, lät. *vaga* -sanojen, nim. 'vako'. Tästä perusmerkityksestä ovat johdettavissa myös sellaiset sekundaarit merkitykset kuin suom. murt. 'suksen olas' tai lyyd. 'joen syvä kohta, josta pyydetään lohia (vetämällä kahdella veneellä sylen pituista verkkoa)'. Mikäli balttil. sanat kuuluvat yhteen liett. *vāgis*, lät. *vadzis* 'kiila' -sanojen kanssa, kuten Endzelin on olettanut (ks. LEW s. 1179), kuuluisi *vako* etymologisesti yhteen *vaajan* kanssa.

Sana *vielä* vastaa hyvin nykybalttil. vastineitaan semanttisestikin.

Sanalle *kerta* on esitetty myös germaaninen vaihtoehto (Koivulehto, Vir. 1974 s. 118—119).

2. Seitsemässä kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>aisa</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>hanhi</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>kupo</i>	+	+	+	+	—	+	+	+
<i>lahti</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>lohi</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>luhta</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>malka</i>	+	+	—	+	+	+	+	+
<i>paimen</i>	+	+	+	+	+	+	—	+
<i>puuro</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>rastas</i>	+	+	+	+	—	+	+	+
<i>ratas</i>	+	+	+	+	—	+	+	+
<i>reisi</i>	+	+	+	+	+	+	+	—
<i>talkoot</i>	+	+	+	—	+	+	+	+
<i>tarha</i>	+	+	+	—	+	+	+	+
<i>virka</i>	+	+	+	+	+	+	+	—

Näistä voisi katsoa liittyvän 1) ihmiseen sanat *paimen* ja *reisi*.

Sanan *paimen* merkitys sekä lainanantaja- että vastaanottajataholla on 'paimen', indogerm. juuresta **pōi-* 'schützen, behüten'; suhteesta liett. *ie* : ims. *ai* ks. IKBL s. 73; Liukkonen, Vir. 1973 s. 25; Liukkosen mukaan baltt. lähtömuoto oli **paimēn*.

Ims. *reisi* voi merkitä paitsi ihmisen ruumiinosaa laajalti metonymisesti myös sellaisia reiden mielikuvaa vastaavia esineitä kuin kangaspuiden, rukin, auran, nuotan reittä; nuotan sivuköyttä; kärryn aisia jne. Samaten liettuassa monikollinen *rietai* = 'auran reisipuu'. Mainitun mielikuvan pohjalta on ims:ssa voinut aivan itsenäisestikin kehittyä erisuuntaisia merkityksiä.

2) Ihmisen töihin ja käyttöesineisiin liittyvät *aisa*, *kupo*, *luhta*, *malka*, *ratas*, *tarha*, *talkoot* ja *virka*.

Luhta-sana liittyy lähinnä karjanhoidon piiriin. Sanan tavalliset merkitykset suomen kielessä ovat 'ranta-, tulvaniitty, alava maa; saraniitty', lähisuku-kielissä yleensä 'rantaniitty', aun. *luhtu* kuitenkin 'lampi, lätäkkö'. Liett. *lukštas* merkitsee 'rentukkaa; yleensä leveälehtistä suokasvia; saraa'. Ims:ssa näyttää olevan yleinen paikkaan eikä kasviin viittaava merkitys. Varhaiskantasuomalaiseksi asuksi on oletettava **lušta*, joten balttil. *k* on jäänyt ilman vastinetta (vrt. IKBL s. 135).

Sanan *ratas* tavallinen merkitys ims:ssa on 'ratas; pyörä'; myös 'kuun tai auringon kehä'; mon. 'kärryt'. Balttilaisella tahollakin tunnetaan monikon *rafi* merkitys 'vaunut', mutta merkityksensiirokseen 'rattaat' > 'kärryt' tuskin on tarvittu vierasta esikuvaa.

Malka-sanana merkitys ims:ssa on 'painopuu (katolla, heinäsuovan päällä)' — balttil. taholla on tavallinen polttopuihin liittyvä merkitys. Ims:ssa on saattanut *halko*-pesye vaikuttaa tältä osin merkityksenkehitykseen.

Kupo-sanana nykybalttil. vastineet viittaavat pikemmin lyhde- tai heinäkekkoon, kasaan tai läjään kuin yksityiseen lyhteeseen tai kupoon, joka taas

on ims:ssa vallitseva merkitys. Jälleen on ims:ssa useitakin tähän yhteyteen sopivia kollektiivimerkityksisiä sanoja kuten *kuhilas*, *auma*, *kuhja* jne., jotka ovat saattaneet olla vaikuttamassa merkityksen muotoutumiseen. Sanan *tarha* merkityksen 'aidattu alue, etenkin karja-aitaus' lisäksi tavataan mm. suomessa ja virossa merkitys 'kehä auringon t. kuun ympärillä'. Tämä merkitys saattaa kuvastaa alkuperäistä balttilaista merkitystäkin, vrt. nykyliett. *daržas* 'puutarha; kehä kuun t. auringon ympärillä', lät. *dārzs* id. (varsinkin *saules d.* 'Sonnenhof, Sonnenring'). *Talkoo(t)*-sanan originaalia edustaviin nykybalttil. sanoihin kuuluu kiinteästi yhteisen työn jälkeen tapahtuvan kestittämisen merkitys, vrt. liett. *talkà* 'työkunta, joka tehdyn työn jälkeen kestitetään; pidot yhteisen työn jälkeen', lät. *talka* 'suureen peltotyöhön kutsutuille työläisille järjestetyt illalliskekkerit'. Viron kielen etelämurteessa ja liivissä on vieläkin 'elonkorjuukestien' merkitys selvä, mutta tämä saattaa johtua balttilaiskielten myöhäisestä vaikutuksesta.

3) Eläinkuntaan liittyy linnunnimi *hanhi*, jonka merkitys sekä ims. että balttil. puolella on sama. Oikeastaan olisi odotettavissa vksm. **šansi*-muodon perusteella **hansi*, mutta ilmeisesti jo silloin on syntynyt assimilaatiomuoto **šanši*, josta *hanhi* (vrt. Kalima, IKBL s. 96). *Hanhi*-sanasta ks. myös Ruoppila, Kotieläinten nimitykset II s. 135—138.

Ims. *lohi*-sanan merkitys on sama kuin vastaavien nykybalttil. sanojen; äänteellisesti (balttil. *a* — ims. *o*) tämä kuuluu samaan ryhmään kuin *toe*, *morsian*, *orsi* ja *oinas*. Liett. *lašis* lienee johdos siitä pesyeestä, jota edustaa liett. *lašas* 'pisara', koska täplikkyys on lohelle ominaista.

Sanan *rastas* pitämiselle balttilaisena lainana ei ole semanttisia esteitä, vaikka *rastas* eri tahoilla ims:ssa saattaa tarkoittaa muutakin lintua.

4) Ruokatermin *puuro* vepsäläinen vastine *puđr* tarkoittaa 'ruisjauhoppuuroa', mutta liett. *putrà* = 'ohrajauhoista ja maidosta valmistettu ruoka, puuro', lät. *putra* 'puuro'. Tässä on kyseessä ilmeisen vanha ruoan nimitys, joka liettuassa kuuluu verbin *pūsti* 'ausschwellen, sich aufblähen' yhteyteen. Ruoan merkitys perustunee siihen, että tämän ruoan raaka-aineet, jonkinlaiset suuri-mot, ovat kiehuessa turvonneet.

3. Kuudessa ims. kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka—au	ly	ve	vi	va	li
<i>aarto</i>	+	—	+	+	+	+	+	—
<i>ankerias</i>	+	+	+	—	—	+	+	+
<i>ansa</i>	+	+	+	—	—	+	+	+
<i>kaima</i>	+	+	+	—	—	+	+	+
<i>karsina</i>	+	+	+	+	+	—	+	—
<i>kauha</i>	+	—	+	+	+	+	+	—
<i>laukki</i>	+	—	+	—	+	+	+	+
<i>roula</i>	+	+	+	+	+	—	+	—
<i>takiainen</i>	+	+	+	+	+	+	—	—
<i>vaaja</i>	+	+	+	—	—	+	+	+
<i>virsi</i>	+	+	+	+	—	+	+	—
<i>virta</i>	+	+	+	+	—	+	+	—

1) Ihmisten töihin ja käyttöesineisiin liittyvät näistä *aarto*, *ansa*, *kauha* ja *vaaja*.

Sanan *aarto* merkitys on 'haarukkaisen seipään varaan asetettu orsi eli riuku, jolle ripustetaan kuivamaan sateella leikatut ruis- tai kauralyhteet, hamput, pellavat, naatit, vaatteita ym., nuottaulku', ja muissakin lähisukukielissä on vallitsevana tämä merkitys, viron murteissa kuitenkin myös 'eräänlainen varastosuoja asuinrakennuksen päässä' tai 'rakennuksen päässä oleva navetta'. Niin ikään baltt. taholla on perusmerkitys 'kuivausorsi', lätissä pl. *ārdi*, *ārdi*, *ārdi* myös 'lihansavustusorret'. Samasta baltt. lähteestä mutta toisesta vartalotyypistä on lainautunut suom. *orsi* (< **ardis*; SKES). *Kauha*-sanankin merkitys on molemmilla tahoilla pääpiirtein sama: 'ammennus- tai juomastia', lätissä myös 'kallo, pääkoppa'. Baltt. originaalin kantana on juuri **keu-*, **kou-*, **ku-* 'holvata'. Vir. *kauss* 'kulho, vati' on nuorempi laina lät. *kauss*-sanasta. Sanasta *ansa* on todettava, että sille tunnetaan ims:ssa sekä pyyntivälineen että 'silmukan' merkitys, vrt. liett. *qsa* 'sanka, kahva; silmukka', lät. *ūosa* id., mpr. *ansis* 'patakoukku'.

Sana *vaaja* merkitsee suomessa '(kiinnitys)paalua, liekapuuta; kiilaa' ja myös muualla ims:ssa yleensä 'paalua, kiilaa', kuten myös balttilaisella taholla. Vksm:n oletettava asu **vakja* on varsin lähellä liett. *vāgis*, lät. *vadzis* -sanojen oletettavaa kantamuotoa **uagja-* (IKBL s. 174).

Tähän ryhmään kuuluisi myös sana *äes*, jonka Jorma Koivulehto (Neuphilologische Mitteilungen 1971 s. 591; myös Kiparsky, Vir. 1956 s. 73) on kuitenkin osoittanut mahdolliseksi germaaniseksi lainaksi.

2) Ihmiseen itseensä liittyvä sana *kaima*, jonka merkitys useimmissa ims. kielissä on 'henkilö, jolla on sama etunimi', vir. murt. myös 'sukulainen, miehen veli'. Liiv. *kāima*-sanankin merkitys 'naapuri' saattaa johtua myös latin sanasta *kaīmiñš* id., joka on myös semmoisenaan lainautunut liiviin, vrt. Sjögren—Wiedemann *kaimiñd* 'naapuri'. Samoin on liiviin lainautunut sen toinen lätiläinen asu *ciemiñš* 'naapuristosta tuleva vieras', vrt. liiv. *tslemiñ* 'naapuri'. *Kaima*-sanankin ims. merkitys 'Namensvetter' ei ole sama kuin originaaliksi sopivan baltt. *kaima*-sanankin nykyisten vastineiden, vrt. liett. fem. *kāima*, mask. *kāimas* 'kylä, maaseutu'. Henkilöön viittaava merkitys on sen sijaan sanan eräillä johdoksilla, esim. liett. *kaimýnas*, *kaimýne* 'naapuri' ja edellä mainitulla lät. *kaimiñš*-sanalla. Samaa kantaa substantiivin kanssa ovat myös ims. *kaimata*-verbit, joiden merkitykset hieman vaihtelevat kielittäin: suom. 'saattaa, seurata; viedä, panna', karj.-aun. 'saattaa, seurata', lyyd. 'id.; kadottaa', veps. 'saattaa', liiv. 'lähettää'.

3) Kasvin nimityksen *takiainen* merkitys on identtinen molemmilla tahoilla. Suomessa tavattava asu *takkiainen* on SKES:n mukaan todennäköisesti sanueen *takistaa* vaikutusta, vrt. murt. *takita* : *takkiaa* 'tarttua kiinni, takertua, juuttua'.

4) Eläimen nimityksiin liittyvän ims. *ankerias*-sanueen merkitys on identtinen nykybalttil. sanojen merkityksen kanssa. Ims. *a*-alkuiset vastineet osoitta-

vat, että balttil. taholla on ollut lainauksen aikoihin asu **angurjys* (vrt. mpr. *angurgis* 'käärme'), vaikka nykyliettuassa on *ungurjys*. Tähän yhteyteen kuuluvat balttilais-slaavilaiset sanat ovat sen indogermaanisen käärmeennimityksen johdoksia, jota edustavat esim. liett. *angis*, lat. *anguis* 'käärme'. Asua *laukki* vastaa nykybalttil. taholla parhaiten liett. substantiivi *laukis* 'laukkipää härkä'.

5) Sääilmiöihin liittyvällä suomen sanalla *routa* ja sen lähisukukielisillä vastineilla on jokseenkin sama merkitys kuin vastaavalla liettuan sanalla *grúodas* 'kovaksi jäänyt tien loka; pakkanen', ims:ssa tav. 'kovaksi jäänyt maa'. Mikäli suomessa tunnettava nimitys *routakuu* 'joulukuu' on balttilaisperäinen, se olisi paralleelinen *heinäkuu*-nimitykselle (ks. *heinä* s. 190); vrt. liett. *grúodis* 'joulukuu', vanhoissa lähteissä 'marraskuu', jonka on oletettu olevan käännöslaina muinaisvenäjän *grudeny* 'marraskuu' tai valkoven.-puolal. *grudzien* 'joulukuu' -sanasta (LEW s. 173).

6) Muita sanoja ovat *karsina*, *virsi* ja *virta*.

Sanan *karsina* merkitys ims:ssa on tavallisesti 'kotieläimen aitaus tai karsina', mutta myös muita aidattua tai rajallista tilaa tarkoittavia merkityksiä tunnetaan, esim. 'saarrettu kala-apaja'; karj. 'tuvan lattian alus, tuvan alla oleva kellari'. Liettuassa on 'karsinan' merkitys sekä sanalla *gardinjys* että sen kantasanalla *gařdas*, joka on samaa kantaa kuin esim. ven. *gorod* 'kaupunki'.

4. Viidessä ims. kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>halli</i>	+	+	—	—	—	+	+	+
<i>harmaa</i>	+	+	+	+	—	+	—	—
<i>hirsi</i>	+	+	+	—	—	+	+	—
<i>irta-</i>	+	+	+	+	+	—	—	—
<i>kaplas</i>	+	+	+	+	+	—	—	—
<i>kirsi</i>	+	—	+	+	—	+	—	+
<i>korsi</i>	+	—	+	+	—	+	+	—
<i>kypärä</i>	+	+	—	—	—	+	+	+
<i>leina</i>	+	+	+	—	—	+	+	—
<i>morsian</i>	+	+	+	—	+	+	—	—
<i>muli</i>	+	+	+	—	—	—	+	+
<i>oinas</i>	+	—	+	—	+	+	—	+
<i>perkele</i>	+	+	+	—	—	+	+	—
<i>rako</i>	+	+	+	—	—	+	+	—
<i>reikä</i>	+	+	+	—	+	+	—	—
<i>toe</i>	+	+	—	—	—	+	+	+
<i>torvi</i>	+	+	+	—	+	+	—	—
<i>tuulas</i>	+	+	+	+	+	—	—	—
<i>ätelä</i>	+	+	—	—	—	+	+	+

Merkitykseltään ihmiseen itseensä liittyy *morsian*. Sen yleissuomalainen merkitys on 'kihlatu nainen (häihin asti)', mutta murteissa ja lisäksi ainakin vepsässä tunnetaan merkitys 'nuori vaimo esikoisen syntymään saakka', ja tämä vastaa nykyliett. *marti*-sanana merkitystä. *Morsian*-sana on äännekriteereistä päätellen vanhimpia balttilaislainoja (vrt. ensimmäisen tavun *o* ja *ti* > *si*).

2) Käyttöesineitä *hirsi, kaplas, kypärä, toe, torvi* ja *tuulas*.

Sanan *kaplas* varhaiskantasuomalainen asu on Kari Liukkosen (Vir. 1973 s. 27—28) mukaan ollut **kapla*. Sen baltt. kantamuodon jatkajia ovat liettuan *kabl̃ys* ja latin *kablis*, joiden perusmerkitys on 'koukkumainen esine'.

Sana *kypärä* on suomen kielessä erikoistunut merkitsemään kovaa (tavallisesti metallista) päänsuojusta, mutta kansanrunoissa tavataan myös merkitys '(korkea) hattu', joka on tavallinen muualla ims:ssa ja viittaa suoraan balttilaiseen merkitykseen (liett. *kepūrė*, lät. *čėpure* 'lakki, hattu'). Tarkka äänteellinen vastine suomessa olisi oikeastaan **käpyrä* (IKBL s. 124). Sana *toe* on 'pienehkö pato; etenkin kalapato'; sama merkitys yleensä muuallakin ims:ssa. Balttil. taholta on tähän yhdistetty vastaavanmerkityksiset sanat liett. *takiš̃ys*, lät. *tacis*, *tace*, mpr. *takes*. Kaliman mukaan ims. muodot soveltuvat lähinnä **takis* (lät. *tacis*) -muotoon palautuviksi (IKBL s. 170). Lähtövartalo on kuitenkin **tok-* (LEW s. 1052), vrt. kirkkosl. *tok(b)* 'virta', joka on ablautsuhteessa liett. verbiin *tekė'ti* 'virrata' (vrt. myös esim. *atokti* 'toipua'). Viron *kivitökked* 'puron yli vievä, vedestä esiin pistävien kivien muodostama kulkutie' ei varmaankaan ole semanttisesti balttilaisperäinen, vaikka liett. *takiš̃ys* on samaa kantaa sanan *tākas* 'polku, kulkutie' kanssa. Ims. *torvi*-sanon vanhinta merkitystä edustanevat monin paikoin tavattavat merkitykset 'paimentorvi, tuohitorvi'; myös lät. *tāure* on 'metsästys-, paimentorvi'. Kuitenkin alkumerkitys balttil. taholla on ollut 'sarvesta tehty juoma-astia', johon viittaa liett. *taurė*, *taūrė* 'pikari, malja'. Tämä on ymmärrettävissä siten, että yhtymästä **taura-regē* 'häränsarvi' on kehittynyt *tauragē* 'juomapikari; kuppauksarvi' ja edelleen *taurė*. Sana on siis samaa kantaa sanan *tauras* 'härkä' ('Büffel, Auerochs, Stier') kanssa (= mpr. *tauris* 'visentti'; vrt. myös lat. *taurus*), ja tätä sanaa puolestaan edustaa suom. *tarvas* 'metsäkauris; hirvi', vir. 'saksanhirvi'. Asu *torvi* on balttilaiseen originaaliin nähden äänteellisesti metateettinen (**torve-* pro **toure-*).

Sana *tuulas* 'ahrain' johdoksineen on ims:ssa kalastusermi, ja sama merkitys tavataan balttil. tahollakin, vrt. lät. *dūle*, *dūlis* 'palavat päreet, joiden valossa ravustetaan tai kalastetaan', *dūlēt* 'kalastaa t. ravustaa palavien päreiden valossa yöllä'. Etymologisesti balttil. vastineet näyttävät liittyvän liett. *dujā-*sanaan 'pöly, hieno sade, sumu, höyry'. Tähän merkitysyhteyteen kuuluvat liett. *dūlis*, *dūlia* 'laho puu, jonka savulla karkotetaan mehiläisiä', lät. *dūlājs*, *dūle*, *dūlējs*, *dūlis* 'savuava soihtu mehiläisten karkottamiseksi'. Kalima (IKBL s. 172) huomauttaa siitä, että oikeastaan olisi odotettava muotoa **tūlias*, jota liyd. verbi *tūlastada* (< **tūljastada*) edellyttääkin.

3) Eläimiin, kotieläimiin liittyvät *halli, harmaa, muli* ja *oinas*.

Sanaa *halli* käytetään ims:ssa merkityksessä 'harmaa, harmahtava', suomessa, virossa myös ja liivissä yksinomaan merkityksessä 'harmaahylje'; vir. *hallitada* ja liiv. *al̃l̃t̃s* -verbeillä on merkitys 'homehtua'. Nämä sanat ovat ilmei-

sesti samaa perhettä kuin *halla*, vrt. liett. *šalnis*, lät. *salnis* subst. 'kimo', lät. *salns* 'kimo, hallava'. Sanan *harmaa* ja sen vastineiden merkitys ims:ssa on sama kuin balttil. taholla, vrt. liett. *šīrmas*, *šīrmas*, *šīrvas* 'harmaa, sinisen-harmaa (etenkin nauta, hevonen)'; *šīrmis* 'harmaankimo eläin (härkä, eläin)', lät. *sirms* 'harmaa, hopeanharmaa', *sirmis*, *sirmajs* 'harmaankimo eläin'. Kaliman mukaan koko yhdistelmä on epävarma, kun balttil. *-ir*-yhtymän vastineena olisi *-ar-* (IKBL s. 70, 97). Kuitenkin liettuassa on myös *šīrvas*-muotoon ablautsuhteessa oleva *šarvas* 'harmaa', jossa on juuri *-ar-* (vrt. LEW s. 989). On kiintoisaa, että suom. *harmaa*, *hirvi* ja *härmä* ovat tätä samaa balttil. juurta; vrt. *šarvas* 'harmaa', *šīrvis* 'harmaa hevonen' ja *šarmà* 'härmä, kuura', joista viimeksi mainittu on *m*-suffiksillinen, muut *v*-suffiksillisiä ja kuuluvat yhteen liett. *šeřkšnas* 'kuura' -san kanssa ja edelleen ovat alkusukulaisia vastaavan slaavilaisen sanan kanssa (LEW s. 973—974). Ablautsuhteet ovat voineet olla vaikuttamassa myös siihen, että suom. *härmä* on etuvokaalinen. Sana *muli* lähisukukielisine vastineineen tarkoittaa sarvetonta lehmää, ja tämä merkitys vastaa tarkoin myös balttilaista merkitystä. Sana *oinas* ims:ssa on yleensä 'pässi', aunukselaismurteissa kuitenkin 'emälammas' ja suomessa ja inkeroisessa harvoin 'uroshirvi'. Balttilaista originaalia edustaa parhaiten liett. *avis* 'lammas' -san deminutiivimuoto *āvinas* 'pässi', jonka perusteella kuitenkin olisi odotettavissa ims:ssa asu **avinas* tai **ovinas*; *oinas* näyttäisi syntyneen kahden tavun supistumasta (IKBL s. 143).

4) Kasvinnimi *ätelä* on suomessa itäinen murrekana, joka merkitsee 'pääsadon korjuun jälkeen kasvanutta heinää, äpärettä', samoin vastaavat liett. *atólas* ja lät. *atāls*. Balttil. sanat ovat samaa juurta sellaisten ie. sanojen kanssa, jotka tarkoittavat 'elpymistä, kasvamista', vrt. goot. *alan*, lat. *alescere* 'kasvaa'. Ensimmäisen tavun vokaaliston kannalta *ätelä* on samankaltainen kuin *härmä* tai *ä*:lliset variantit *änkeriäs* ja *rästäs*.

5) Alkuaan mytologian piiriin liittyy *perkele*, vrt. liett. *perkūnas* 'ukkonen jumala; ukkonen', *perkūnija* 'ukkonen', lät. *perkuōns* ja mpr. *percunis* myös 'ukkonen'. Sanasta esiintyy varsin eriasuisia variantteja, mm. vir. *pōrgu*, jonka takavokaalisuutta voidaan perustella balttil. vastineiden toisen tavun takavokaalisuudella. Ei ole tietoa, milloin sana on alkanut saada kirosan funktion.

6) Muita sanoja: *irta-*, *kirsi*, *korsi*, *leina*, *rako* ja *reikä*; *-rt*-sanoista ks. tarkemmin Koivulehto, *Baltisches und Germanisches im Finnischen* ja *reikä*-sanasta Liukkonen, *Vir.* 1973. *kirsi*-san on Lauri Posti merkinnyt myös *Kukkosin* vatjasta (*Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja*).

5. Neljässä ims. kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>herhiläinen</i>	+	+	—	—	—	+	+	—
<i>ketara</i>	+	—	—	—	—	+	+	+

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>kurpponen</i>	+	+	—	—	—	+	—	+
<i>käärme</i>	+	+	+	—	—	+	—	—
<i>lahto</i>	+	—	+	+	+	—	—	—
<i>salo</i>	+	—	+	+	—	+	—	—
<i>siula</i>	+	+	+	+	—	—	—	—
<i>tuura</i>	+	+	—	—	—	+	+	—
<i>virpi</i>	+	—	—	—	—	+	+	+
<i>vuohi</i>	+	+	—	—	—	+	+	—
<i>väive</i>	+	—	+	—	—	+	+	—

1) Esineitä ja välineitä: *ketara*, *kurpponen*, *lahto*, *siula*, *tuura* ja *virpi*.

Sanan *kurpponen* perusmerkitys ims:ssa on 'kenkä', suomessa 'karvakenkä; huono kenkä'; vrt. liett. *kūrpė*, lät. *kuřpe*, mpr. *kurpe* 'kenkä'. Suom. *lahto*, *laahto* on 'puun latvaan sijoitettu linnunansa', veps. *laht* 'vipupyydyys'. Balttil. taholla tunnetaan sekä merkitys 'hiiren-, rotan-, kärpänpyydys' että 'linnunansa, -paula'. Lätiläisen muodon ei tarvitse välttämättä olla lähempänä suomalaista kuin liettualaisen, vaikka Thomsen on niin arvellut, vrt. liett. *slāstai*, *slastaĩ*, lät. *slasts*, *slazds*; liett. nasaalivokaalinen *slāsta* on ilmeisesti analoginen, ks. LEW s. 827. *Siula* 'nuotan sivuverkko; nuotan paula' on Jorma Koivulehdon (Vir. 1979 s. 269) mukaan kehittynyt myöhäiskantasuomen asusta **sikla*, joka < varhaiskantasuomen **ti(ŋ)kla* < baltin **tinkla*. Sanalla *tuura* 'rautainen, varrellinen jäänsärkemisväline' on mm. johdokset *tuurata* ja *tuurua*; vrt. liett. *durà* 'rautakanki', lät. *dūre* 'nyrkki; kanki'. Balttil. sanat kuuluvat liett. *dūrti* 'pistää' -verbiin, joka puolestaan on yhteydessä verbiin *dīrti* 'ruoskia'. Vatjassa on myös asu *dursa* 'porkka', jota Kalima (IKBL s. 173) pitää omituisena. Se voinee kuitenkin liittyä liett. verbiin *duřsti* 'rikkoutua, mennä poikki' (vrt. LEW s. 113). *Virpi* merkitsee ims:ssa yleensä 'varpua, oksaa, vitsaa', paikoin myös 'seivästä, keihästä', samoin liett. *virbas* 'oksa, risu, raippa, vitsa', lät. *virbs* 'ohut sauva, keppi, seiväs; puuvarras, sukkapuikko'. Balttil. sanat ovat alkusukulaisia ven. *verba* 'paju, pajunoksa, virpa' -sanana kanssa, joka puolestaan on suom. *virpa* 'vitsa, keppi' -sanana originaali; *virpa*-sana tunnetaan myös karjala-aunuksessa, lyydissä ja vepsässä (vrt. LEW s. 1259; SKES p. 1787—1788).

2) Eläinten nimityksiä: *herhiläinen*, *käärme*, *vuohi* ja *väive*.

Sanan *herhiläinen* merkitykset 'herhiläinen t. ampiainen' vastaavat hyvin siihen verrattavien nykybalttil. sanojen merkityksiä. *Käärme*-sanana balttil. vastineet merkitsevät myös 'matoa'. Tähän voidaan verrata ims. *mato*-sanaa, joka kielittäin merkitsee 'käärmettä' tai 'matoa' ja joka on osittain ollut *käärmeen* kanssa kilpaileva synonyymi; virossakin *madu* on hallitseva sana ja *kärm*, *kärv* tunnetaan murteissa. Samaa balttil. alkuperää kuin *vuohi* ovat myös suom. *vohla* (jo Agricolaalla) ja vir. *vohl* 'vuohen karitsa'. On ratkaisematta, ovatko ne ims. taholla syntyneitä johdoksia vai palautuvatko ne balttil. 'vuohta' merkitsevän sanan deminutiivimuotoon (vrt. liett. *ožėlis*). Eri tahoilla ims:ssa

tunnettua *taivaanvuohi*-sanaa vastaa liett. *diėvo ožys*, mutta ims. nimitys voi olla omapohjainenkin deskriptiivis-onomatopoeettinen muodoste. Sana *vāive* on ims:ssa 'kotieläimen syöpäläinen, täi' ja samoin nykybalttil. kielissäkin, vrt. liett. *vėivesa* 'hanhen täi', *vėivesà* 'lintutäi', jotka ovat reduplikatiivisia muodosteita.

6. Kolmessa ims. kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>kappale</i>	+	+	—	—	—	—	—	+
<i>keli</i>	+	—	+	+	—	—	—	—
<i>kiiliäinen</i>	+	+	—	—	—	+	—	—
<i>kuıt</i>	—	—	—	—	+	+	+	—
<i>kuuro</i>	+	—	+	+	—	—	—	—
<i>mäntä</i>	+	—	—	—	—	+	+	—
<i>vehmaro</i>	+	—	—	—	—	+	—	+

Esineistön nimityksiin kuuluvat *kappale*, *mäntä* ja *vehmaro*. Sanan *kappale* merkitykset ovat molemmilla tahoilla varsin lähellä toisiaan; suomessa voi olla merkityksenä myös 'pölkky' ja balttil. taholla 'kappale maata, lihaa, leipää tms'. Sanaa *mäntä* 'hierin tai kirkon mäntä' vastaavat balttil. sanat voivat niin ikään merkitä hämmennysvälinettä, liett. *meñtė* myös 'lapaluu'; *mäntä* ja *mänty* -sanojen suhteesta ks. Terho Itkonen, SUSA 72 (huomattakoon, että *männän* johdos *mänty* tavataan kaikissa ims. kielissä). Vetohärkäkulttuuriin sanojen *juhta* ja *jutta* tavoin liittyy *vehmaro* 'parihärkien vetoaisa' < balttil. **vešmä*-, joka puolestaan on yhteydessä liett. *vėžti* 'vetää' -verbiin (Posti, Kotiseutu 1972 s. 154; Baltistica 1977 s. 270). Lähinnä ihmiseen itseensä liittyvät *kuuro* ja vir. *kuıt* vastineineen. Näiden äänneasut vaihtelevat kielittäin, ja myös balttil. taholla on tähän yhteyteen kuuluvissa sanoissa huomattavaa variointia, vrt. liett. *kuřcias*, *kurlas*, *kurtus*, *kuřns*, lät. *kūrls* (josta ilm. liiv. *kuřli*) jne. Liett. *kurlas* ja lät. *kurlas*, *kurns*, *kursls* perustuvat oletettaviin asuihin **krt-los* tai **krt-nos*, **krt-slos* (LEW s. 315). Merkitys on molemmilla tahoilla sama, samaten sanan *kiiliäinen* ja sen balttil. vastineen merkitys. *Keli* on itämerensuomessa 'teiden tai maaston säästä riippuva kulkukelpoisuus', mutta nykybalttil. taholla vain 'tie'. Liett. *kėlias* johdoksineen kuuluu yhteen verbin *kėlti* 'kohottaa, liikuttaa' kanssa, joten on kysymyksessä vastaavanlainen suhde kuin esim. saks. *Weg* : *bewegen* -sanojen kesken (vrt. LEW s. 236).

7. Kahdessa ims. kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>helle</i>	+	—	+	—	—	—	—	—
<i>hirvas</i>	+	—	+	—	—	—	—	—
<i>jutta</i>	+	—	—	—	—	+	—	—
<i>nepaa</i>	+	—	—	—	—	+	—	—
<i>pahla(in)</i>	+	—	—	—	—	+	—	—
<i>panu</i>	+	—	+	—	—	—	—	—

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>parjata</i>	+	—	+	—	—	—	—	—
<i>pelu</i>	+	—	—	—	+	—	—	—
<i>puusniekka</i>	+	—	+	—	—	—	—	—
<i>tarvas</i>	+	—	—	—	—	+	—	—
<i>vihvilä</i>	+	—	+	—	—	+	—	—
<i>vohla</i>	+	—	—	—	—	+	—	—

Sanan *helle* lähimmiksi vastineiksi voidaan asettaa liett. *šiltis* 'lämpö, tuli', *šiltas* 'lämmin' ja lät. *silts* id. *Hirvas*-sanalla on niin ikään varhainen balttilaisperäinen vastine lapissa, esim. lpN *sárves* 'salvamaton urosporo, hirvas'. Toisen ryhmään 7 kuuluvan eläimen nimityksen, sanan *tarvas* merkitys on itämerensuomessa hämärtynyt; sana tarkoittaa jotakin hirven sukuista eläintä kuten metsäkaurista, saksanhirveä tai hirveä. Jalo Kalima olettaa sanan lainatuksi aikana, jolloin suomalaisten asuinpaikat olivat aivan toiset kuin nykyisin. Alkuperäinen merkitys on saattanut olla 'alkuhärkä, bos primigenius'. Sana esiintyy useissa paikannimissä, esim. *Tarvosaari* (Rauma), *Tarvonkivi* (Rantasalmi) ja *Tarvastu* (Viro). Paul Ariste (SFUV 1971 s. 254) katsoo *tarvas*-sanan olevan itämerensuomessa tuntemattomasta indoeurooppalaisesta kielestä peräisin oleva substraatti. Käyttöesineiden nimityksiin kuuluvat *jutta* ja *pahlain*. Sanan *jutta* merkitys on 'hihna, jolla ies sidotaan härän sarviin', balttil. lähtömuoto oletettavasti **jutas* (Posti, *Baltistica* XIII s. 264). Sanan *pahla(in)* (suom. murt.) 'ongen vapa; (iso) vitsa, raippa, piiska' originaalia sopii parhaiten edustamaan liett. *basl̃ys*, gen. *bāsl̃io* 'seiväs', ja se kuuluu balttil. 'pistää, kaivaa' -verbin yhteyteen (liett. *bēsti*, lät. *best*); ims. *-hl-* ilmeisesti kehityksen *s > z > h* johdosta tai fonotaktisista syistä. Ihmiseen itseensä liittyvät *nepaa* ja *puusniekka* ovat sukulaisuustermejä. *Nepaa*-sanatan tavallinen merkitys itämerensuomessa on 'serkku'. Muinaisliettuasta tunnetaan *nepotis*, *nepuotis*, *nepatis* 'lapsenlapsi; veljen tai sisaren poika, serkunpoika', *neptē* 'pojan tai tyttären tytär' < ieur. **nepōt-* 'lapsenlapsi; veljen tai sisaren poika'. *Puusniekan* merkitys 'kotivävy; isäpuoli; leskivaimon taloonsa naima mies' ei täsmälleen vastaa balttilaisia merkityksiä, vrt. liett. *pusininkas* 'talon pelto- maan puolikkaan omistaja', lät. *puseniēks*, *puše(l)niēks* 'osakas, joka toisen kanssa yhdessä omistaa tai hoitaa tilaa'. Kuitenkin jonkinlaisen osakkaan perusmerkitys on näkyvissä itämerensuomalaisella tahollakin. Ilmeisesti maanviljelyyn liittyvä *pelu* on 'pehkut, silput, ruumenet, roskat; tomu', ja vastaavanlaisia merkityksiä esiintyy myös liett. *pélūs* ja lät. *pelus* -sanoilla. Kasvisanastoon kuuluvan *vihvilän* merkitykset vaihtelevat jonkin verran murteittain, mutta yleensä ne tarkoittavat suolla kasvavia *Juncus*- tai *Carex*-lajeja. Näitä sarakasveja tarkoittavat liett. *viskvà* ja *vizgà* ovat peräisin **visk*-vartalosta (LEW s. 1249). Sanalle *panu* on esitettävissä konkreettinen vastine muinaispreussista (*panno* 'tuli'). *Vohlan* merkityspiirteistä ks. tarkemmin Ruoppila, Kotieläinten nimitykset I s. 205—207.

8. Yhdessä ims. kielimuodossa tunnetaan seuraavat sanat:

	su	in	ka-au	ly	ve	vi	va	li
<i>äistar</i>	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>bärbitada</i>	—	—	—	—	+	—	—	—
<i>eherus</i>	—	—	—	—	—	+	—	—
<i>juhta</i>	+	—	—	—	—	—	—	—
<i>kiländäks</i>	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>kill</i>	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>kärpima</i>	—	—	—	—	—	+	—	—
<i>?loma</i>	+	—	—	—	—	—	—	—
<i>paländäks</i>	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>siikanen</i>	+	—	—	—	—	—	—	—
<i>sūra</i>	—	—	—	—	—	—	+	—
<i>vėrbikšė</i>	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>vuota</i>	+	—	—	—	—	—	—	—
<i>vėgəl</i>	—	—	—	—	—	—	—	+
<i>vėhi</i>	—	—	—	—	—	+	—	—

Näistä sanoista useimmat ovat eläimiin tai lintuihin liittyviä nimityksiä, nimittäin *eherus* 'taimen', *kill* 'vihertikka', *paländäks* 'kyyhkynen', *vėgəl* 'made' ja *vėhi* 'rapu', samaten *juhta*, *kiländäks* 'linnun kupu' (ks. Posti, *Baltistica* XIII s. 266—267), *vuota* ja *äistar* 'finni (kasvoissa)', mutta SjW:n mukaan myös 'permu'. Tähän ryhmään kuuluvat edelleen 'kehräämistä' merkitsevät veE *bärbitada* ~ *vėrbitada*, veK (Slovak vepsskogo jazyka) *vėrpitada* ~ (Vepsa-venähine vajehnik) *bärpitada* ja liiv. *vėrbikšė*, jotka vartalo-osaltaan (*bärbi-*, *vėrbi-*, *vėrbi-*) palautuvat samaan balttilaiseen originaaliin (liett. *verpti*, lät. *vėrpt*; ks. Posti, *Vir.* 1946 s. 386). Sanaa *siikanen* voidaan hyvin perustein pitää jo *ti* > *si*-muutokseen osallistuneena balttilaisena lainana (Posti, *Acta Universitatis Tamperensis* A 26 s. 146—148; *Baltistica* XIII s. 269). Paul Ariste on katsonut, että vatjalaista ruokatermiä *sūra* on syytä pitää balttilaisena eikä slaavilaisena lainasanana; vrt. liett. *sūris* '(grosser litauischer) Käse, hart und stark gesalzen', *sūras* 'suolainen', alkusukulaisia ven. *syr*-sanana kanssa (Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*; LEW).

9. Edellä esitetystä saadaan seuraavat luvut osoittamaan, minkä verran kussakin itämerensuomalaisessa kielimuodossa tunnetaan vanhoja balttilaisia lainasanoja: suomessa 132, virossa 114, karjala-aunuksessa 107, inkeroisessa 101, vatjassa 97, lyydissä 84,¹ liivissä 83 ja vepsässä 82; yhteensä sanoja on 144. Siten voidaan erottaa kolme taajuusryhmää:

¹ Tämä luku on jossakin määrin tulkinnanvarainen. Lyydistä tunnetaan (Lyydiläis-murteiden sanakirja; myös Virtarannan teksteissä) *kiärmeh* '(rukiin) kukinta, heilimöinti' ja *kiärmehlidä* 'heilimöidä', jotka perustuvat ilmeisesti *käärme*-sanana kuvaliseen käyttöön. Pertti Virtaranta on merkinnyt kerran *kaima*-sanana konneksiossa *vel kaimo* 'veli kaima' (puhuttelu) (Lyydiläisiä tekstejä I:133) ja kahdesti *reikä*-sanana (*reig* 'reikä; lovi'; Lyyd. tekstejä I:446, II:377), jotka voinevat olla lainasanojakin. Aitolyydiläisenä on kuitenkin pidettävä *kaima*-sanueeseen kuuluvaa verbiä *kaimata* 'seurata, saattaa; kadottaa'.

I	II	III
huippuryhmä: 74—92 %	keskiryhmä: 67—70 %	reunaryhmä: 57—58 %
karjala-aunus (74 %)	vatja (67 %)	liivi (57 %)
viro (79 %)	inkeroinen (70 %)	vepsä (57 %)
suomi (92 %)		lyydi (58 %)

Vain pohjoisryhmässä tavattavia sanoja ovat suomen *juhta*, *loma*, *siikanen* ja *vuota*, edelleen *bärbitada* (ve), *pelu* (su, ve), *helle*, *hirvas*, *panu*, *parjata*, *puusniekka* (ka-au < su) ja *vihvilä* (su, ka-au), *keli* ja *kuuro* (su, ka-au, ly), *siula* (su, in, ka-au, ly), *lahto* (su, ka-au, ly, ve), *kaplas* ja *tuulas* (su, in, ka-au, ly, ve). Puhtaasti pohjoisryhmään kuuluvina ei voi pitää sanoja *karsina* ja *routa*, jotka tunnetaan kaikissa viidessä pohjoisryhmän kielimuodossa ja lisäksi vatjassa, samaten ei myöskään sanoja *kauha* (su, ka-au, ly, ve, va; vi < va) ja *virsi* (su, in, ka-au, ly, va; vi 'tapa'). Balttilaislainoista tunnetaan suunnilleen saman verran sekä pohjois- että eteläryhmän kielissä, 67—70 %. Viron kielen balttil. lainat tunnetaan myös etelävirossa lähes kauttaaltaan, muutammat sanat kuitenkin vain etelävirossa, kuten *aarto*-sanana vastine *ardu* ja *paimen*-pesyettä edustava *põimendama* 'varjella, suojella'.

Balttilaisten lainasanojen maantieteellisen jakauman johdosta on aihetta kysyä, miksi nämä sanat kattavat tasaisesti etelästä pohjoiseen mahdollisimman laajan alueen, vieläpä niin, että pääpaino näyttää olevan Suomenlahden pohjoispuolella; periferiaa ovat itäinen ja läntinen reuna, hieman yllättävästi siis liivikin. Kronologian kannalta taas voidaan kysyä, miksi kantasuomen ajan jälkeisiä balttilaislainoja ei ole Suomenlahden pohjoispuolella, eteläpuolella sitä vastoin runsaasti, nimenomaan esihistoriallisen ajan loppupuolelta lähtien saatuja lättiläisiä lainasanoja liivissä ja virossa.

Etsittäessä vastausta levikkikysymykseen voidaan ensiksi esittää kolme oletusta:

a) osa vanhoista lainasanoista on unohtunut osasta kieliä, varsinkin teemamme kannalta perifeerisistä kielistä;

b) kaikkien ims. kielten sanastoa ei tunneta samassa määrin tai joidenkin kielten muistiin merkittyä sanastoa on hankala hyödyntää;

c) levikki kuvastaa jotenkin kantasuomalaisia murreryhmyksiä.

Ilmeisesti jokainen näistä oletuksista pitää osittain paikkansa. Varmasti osa kielen sanastosta häviää tai muuttuu vuosisatojen ja varsinkin vuosituhsien aikana. Edelleen kaikkien ims. kielten sanavarjoja ei todellakaan voida käyttää tutkimuksessa keskenään tasavertaisesti — suomen ja viron kielen monen miljoonan sanan kokoelmat ovat ylivoimaiset muihin nähden; tosin on huomattava, että jokseenkin keskeiseen sanastoon kuuluvat balttilaiset lainat lienevät tulleet melko tarkoin kirjatuiksi kaikista kielimuodoista. Ja vielä: epäilemättä on ollut merkitystä sillä, miten lähellä balttilaista väestöä kantasuomen

eri murteiden puhujat ovat eläneet. Tähän saataisiin ehkä lisäperustelua Suomenlahden eteläpuolelta, kun myös kronologinen aspekti otetaan huomioon. Kauan lättiläisten lähellä ja parissa eläneiden liiviläisten kielen lättiläissanujen määrä nousee n. kolmeentuhanteen; sen sijaan vähemmän aikaa lättiläisten keskuudessa olleiden Lutsin kielisaarekkeen virolaisten kielestä on tavattu n. 750 vastaavanlaista lainaa ja rajan toisella puolella asuneiden mutta kuitenkin lättiläisten kanssa kosketuksiin joutuneiden etelävirolaisten kielestä vain n. 250 lättiläislainaa (ks. Suhonen, SUST 154; Lembit Vaba, Läti laensõnad eesti keeles).

Kiinnostavimpia on kysymys, miten pohjoiset ims. kielet ovat saaneet balttilaiset lainasanansa. Kun suomi on balttilaislainojen säilyttäjänä vahvin kieli, on kyllä loogista ajatella Pekka Sammallahten (Vir. 1977 s. 123) tavoin, että erillinen lainaaminen Suomenlahden kahta puolta on kielellisten seikkojen valossa mahdollista ja todennäköistäkin. Kielentutkija kuvittelisi helposti balttilaista väestöä eläneen Suomen kamaralla vielä myöhemmän kantasuomen kaudella, kun osa balttilaislainoistakin on tuolta kaudelta. Hän ottaisi mielellään lisätodisteeksi ne balttilaisperäiset tai -malliset esineet, joita arkeologit ovat kaivaneet rautakautisista haudoista eri puolilta Suomea. Tässä on kuitenkin syytä ottaa huomioon tammikuussa 1980 Tvärminnessä pidetyssä symposiumissa »Suomen väestön esihistorialliset juuret» esitetyt näkökohdat. Tässä tieteidenvälisessä symposiumissa oli mukana useita arkeologeja, ja he osoittivat vanhentuneeksi sen teorian, että Suomeen olisi suuntautunut laajoja balttilais-virolaisia väestönsiirroksia. Erityisesti prof. Unto Salo korosti laajassa alustuksessaan sepralaitoksen tapaisten kosketusten merkitystä. Huomionarvoinen on mm. seuraava Salon toteamus: »Myöhäisillä kontakteilla ei liene ollut sanottavia kielihistoriallisia vaikutuksia, mutta vanhempien yhteyksien vaikutus on todennäköisesti — intensiteetistä riippuen — ollut suurempi ja sitä suurempi, mitä varhaisemmasta ajasta ja mitä pienemmästä rannikkoväestöstä on kysymys.» Suomenlahden yli tapahtuneista kontakteista otettakoon tähän muuan paralleeli meidän ajaltamme. Pernajan Kabbölen niemessä on asunut vuodesta 1906 lähtien virolaisia, jotka ovat tulleet sinne Viron pohjoisimmasta niemestä Kuusalusta nimenomaan veneellä. Tällaisia retkiä ja muuttoja on varmasti tapahtunut kauan: eri tieteiden edustajat ovat yksimielisiä siitä, että Suomen ja Viron rannikon kesken on ollut yhteyksiä kivi-kaudelta saakka — vain kosketusten tapa ja intensiteetti ovat kiistanalaisia. Joka tapauksessa on hyvin todennäköistä, että meren yli tulijat ovat alkuaikoina kohdanneet pieniä väestöryhmiä, joiden keskuudessa tulokkaiden kielellinenkin merkitys on ollut suuri. On myös realistista olettaa, että jokin venekunta on saattanut jäädä vieraaseen maahan pitemmäksikin aikaa.

Aimo Turunen on kiinnittänyt huomiota erityisesti siihen, että eri ims. kielten balttilaiset lainat ovat valtaosaltaan samoja ja viittaavat siten yhdessä

paikassa lainautumiseen. Tämä ajatus on sopusoinnussa sen tunnetun seikan kanssa, että kielen eri alueille ja monesti pelkästään sanastoonkin kohdistuva vieraan kielen huomattava vaikutus edellyttää yleensä kaksikielistä yhteisöä. Itämerensuomalaisten kielten balttilaislainojen monessa suhteessa mielenkiintoinen levikki ei nähdäkseni vielä sinänsä sitovasti todista, että balttilaislainoja olisi saatu Suomenlahden pohjoispuolella, joskin muutamat vain suomessa tavattavat sanat voivat antaa aihetta tällaiseen lainautumisoletukseen. Kuitenkin on otettava huomioon, että balttilaislainoja on voitu saada paitsi eteläkantasuomeen ja ns. itäkantasuomeen myös näitä edeltäneeseen kanta-kieleen. Näin tulleiden lainojen liikkuminen tytärikielten kesken taas on ollut yhtä luonnollista kuin muidenkin sanastoainesten kulkeutuminen kielestä toiseen. Sekä kielentutkijoita että arkeologeja voinee tyydyttää Terho Itkosen Tvärminnen symposiumissa esittämä päätelmä: »Luontevalta tuntuu ajatus, että balttilaisten lainojen valtaosa on saatu Suomenlahden eteläpuolelta ja kulkeutunut sieltä pohjoispuolelle. Siltihän ei ole mahdotonta, että Suomen niemellä olisi ollut balttilainen väestösaareke, jolta jokin määrä lainoja on omaksuttu.»

Ims. kielten balttilaislainat voidaan ryhmitellä merkityksen kannalta eri tavoin. Pääpiirtein voitaisiin tämä ryhmittely tehdä näin.

I. Erilaisia käyttöesineitä, tarvikkeita ja välineitä tarkoittavat sanat: *aarto, aisa, ansa, harja, hirsi, hihna, jutta, kaplas, kappale, karva, kauha, kausta, ketara, kirves, kurpponen, kypärä, lahto, luuta, malka, mäntä, niisi, orsi, pahla, ratas, reki, rihma, seiväs, taula, terva, toe, torvi, tuohi, tuulas, tuura, vaaja, vaha, vehmaro, virpi.*

II. Eläimiin liittyvät sanat: *ankerias, eherus, halli, hanhi, juhta, herhiläinen, hirvas, hirvi, härkä, kiiliäinen, kill, kiländäks, käärme, laukki, lohi, muli, oinas, paländäks, rastas, tarvas, vaapsahainen, vohla, vuohi, vuona, vuota, vägäl, vähi, väive.*

III. Ihmiseen ja hänen töihinsä liittyvät sanat: *àistar, bärpitada, hammas, heimo, kaima, kaula, kuft, kuuro, kärpima, morsian, napa, nepaa, paimen, puusniekka, reisi, seura, sisar, talkoot, tapa, tytär, vërbikšë.*

IV. Kasveihin liittyvät sanat: *heinä, herne, korsi, leppä, ohdake, siikanen, takiainen, vihvilä, ätelä.*

V. Karjanhoitoon ja maanviljelyyn liittyvät: *karsina, luhta, ohra, pelu, siemen, tarha, vako, villa.*

VI. Säähän liittyvät: *halla, helle, härmä, kirsi, routa.*

VII. Ruokiin liittyvät: *puuro, rieska, sūra.*

VIII. Väreihin liittyvät: *haljakka, kelta, harmaa.*

IX. Mytologiaan liittyvä: *perkele.*

X. Muut sanat: *ahdas, irta-, keli, kerta, laiha, laiska, loma, meri, panu, parjata, rako, reikä, salo, seinä, taivas, tuhat, tyhjä, vielä, virka, virsi, virta.*

Tavallisinta näissä lainoissa on tarkka tai jokseenkin tarkka merkitysten vastaavuus originaalin ja lainasanan kesken, esim. sanoissa *halla*, *hanhi*, *herhiläinen*, *härnä*, *kauha*, *kuuro*, *laiha*, *lohi*, *muli*, *mäntä*, *paimen*, *rastas*, *sisar*, *taula*, *tuhat*, *tuulas*, *tyhjä*, *vako*, *vielä*, *virpi* ja *ätelä*.

Myös originaalin oletettavan merkityksen muuntuminen tulee kysymykseen. Näin on saattanut käydä esim. sanoissa *halli* 'homeen väri' → 'harmaa' → 'harmaahylje', *keli* 'tie' → 'kulkukelpoisuus', *pahla* 'seiväs' → 'piiska; vapa', *perkele* 'ukoksen jumala' → 'ukkonen', *puuro* 'puuro, ohrapuuro' → 'ruisjauhoppuuro' (veps.).

Joissakin tapauksissa merkitys on voinut laajentua, esim. *harja* 'harjas, suka' → (1) 'harjaksista koostuva kokonaisuus (hevosen, sian harja)', (2) 'sellainen mikä on huipulla (kuten aallon, vaon yms. harja)', *luhta* 'sara' → 'saraniitty', *aarto* 'kuivausorsi' → (viro) 'varastosuoja; navetta', *oinas* 'pässi' → (ink.) 'uroshirvi', *puusniekka* '(tilan) osakas' → 'perheen osakas', *siemen* '?' 'pellavansiemen' → 'siemen', *seinä* 'seinä' → 'kangas-, lankamitta', *taivas* 'taivas; taivaanjumala' → 'taivas' — (liivi) 'myrsky, rajuilma', *vako* 'vako' → (suom. murt.) 'suksen olas' — (lyyd.) 'joen syvä kohta', *väive* 'linnun täi' → 'koti-eläimen kirppu'.

Merkityksenkehitykseen on voinut vaikuttaa jokin samaan merkityskenttään kuuluva yksi tai useampikin sana, esim. *kupo* 'lyhdeläjä' → 'olkikupo' (vrt. *auma*, *kuhja*, *kuhilas* jne.), *malka* 'polttopuut' → 'painopuu' (vrt. *halko*), *käärme* 'käärme, mato' → (kielittäin) 'käärme' tai 'mato' (vrt. *mato*), *hammas* 'terävä kulma; elollisen olion hammas' → 'elollisen ja elottoman olion hammas' (vrt. *pii* 'elollisen ja elottoman olion hammas; piikivi').

Sanan vanha ja uusi merkitys saattavat elää rinnatusten, vrt. *torvi* 'metsästystai paimentorvi' → 'paimen-, tuohitorvi; putki'. Erityiskehityksen on kokenut sana *heinä*, vrt. liiv. *aina* 'rohto; ryyti', aun. 'kasvi', liyd. 'rikkaruoho'. Alkuperäisestä merkityksestä näyttää poikkeavan *kaima*, jonka äänteelliseksi originaaliksi sopivan sanan eräillä johdoksilla on kuitenkin merkitys 'Namensvetter'.

Vihdoin voi tulla kysymykseen merkitykseen kohdistunut balttilainen myöhäisvaikutus, esim. liiv. *aim* (= suom. *heimo*) 'perhe; talonväki', liiv. *käima* (= suom. *kaima*) 'naapuri' sekä viron *talgu(s)* 'elonkorjuukestit' (= suom. *talkoot*).

L Ä H T E E T

- ARISTE, PAUL Die ältesten Substrate in den ostseefinnischen Sprachen. — Sovetskoje Finno-ugrovedenije 1971 s. 251—258. Tallinn.
 HAKULINEN, LAURI Leo Weisgerberin kieliteoriasta. — Kielen opissa s. 95—125. Forssa 1957.
 IKBL = Kalima, Jalo, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki 1936.

- ITKONEN, TERHO *Männyn* selvittelyä. — Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja 72 s. 150—166. Helsinki 1973.
- KOIVULEHTO, JORMA Germanisch-finnische Lehnbeziehungen. — Neuphilologische Mitteilungen 1971 s. 577—607. Helsinki.
- Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. — Virittäjä 1974 s. 111—127. Helsinki.
- Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stämme auf *-rte* und die finn. Sequenz *VrtV*. — Explanations et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm, hrsg. von Erhard F. Schiefer. Münchener Universitäts-Schriften. Finn.-Ugr. Bibliothek Bd. 3 s. 129—164. München 1979.
- Phonotaktik als Wegweiser in der Lehnwortforschung: die ostfi. *-str*-Wörter. — Finnisch-ugrische Forschungen 43 s. 67—79. Helsinki 1979.
- Lainoja ja lainakerrostumia. — Virittäjä 1979 s. 267—301.
- LEW = Litauisches etymologisches Wörterbuch von Ernst Fraenkel I—II. Heidelberg—Göttingen 1962—1965.
- LIUKKONEN, KARI Lisiä balttilais-suomalaisten lainasuhteiden tutkimukseen. — Virittäjä 1973 s. 17—32. Helsinki.
- MÄGER, M. Eesti linnunimetused. Tallinn 1967.
- MÄGISTE, JULIUS Zum fi. »harakka» 'Elster' und seine Sippe. — Ural-Altäische Jahrbücher XXV s. 296—299. Wiesbaden 1953.
- NIRVI, R. E. Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia II. Suomi 111:1. Helsinki 1964.
- Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-ugricae XVIII. Helsinki 1971.
- POSTI, LAURI Etymologisia huomioita. — Virittäjä 1946 s. 385—387. Helsinki.
- Siikanen sinun nimesi. — Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 26 s. 146—148. Vammala 1969.
- Reen *kausta*. — Virittäjä 1970 s. 165—167. Helsinki.
- Vehmaro ja kysymys itämerensuomalaisen vetohärkäkulttuurin iästä. — Kotiseutu 1972 s. 153—156. Helsinki.
- Some New Contributions to the Stock of Baltic Loan-words in Finnic Languages. — Baltistica XIII s. 263—270. Vilnius 1977.
- RUOPPILA, VEIKKO Kotieläinten nimitykset suomen murteissa. I. Hevonen, nauta, lammas, vuohi. II. Sika, koira, kissa, siipikarja. Helsinki 1943, 1947.
- SAARESTE, ANDRUS Kumb eesti murdeist soomele on lähem: põhjaeesti või lõunaeesti? Eesti Kirjandus 1931 s. 29—44. Tartu.
- SAMMALLAHTI, PEKKA Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. — Virittäjä 1977 s. 119—136. Helsinki.
- SJW = Joh. Andreas Sjögren's Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrage der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg 1861.
- SKES = Toivonen, Y. H. — Itkonen, Erkki — Joki, Aulis J. — Peltola, Reino, Suomen kielen etymologinen sanakirja 1—6. Lexica Societatis Fenno-ugricae XII: 1—6. Helsinki 1955—1978.
- STANG, CHRISTIAN Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. Oslo—Bergen—Tromsø 1966.
- SUHONEN, SEppo Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 154. Helsinki 1973.
- THOMSEN, VILH. Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. København 1890.
- VABA, LEMBIT Läti laensõnad eesti keeles. Tallinn 1977.
- VASMER, MAX Russisches etymologisches Wörterbuch 1—3. Heidelberg 1953—1958.
- Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja. Ainekset kerännyt Lauri Posti. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana. Lexica Societatis Fenno-ugricae XIX ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 8. Helsinki 1980.
- ZAITSEVA, M. — MULLONEN, M. Slovař vepsskogo jazyka. Leningrad 1972.
- Tvärminnessä tammikuussa 1980 pidetyn symposiumin »Suomen väestön esihistorialliset juuret» esitelmämonisteet.

On the distribution and semantic features of Baltic loanwords in the Finnic languages

Seppo Suhonen (Helsinki)

The article examines 144 Baltic loanwords occurring in the various Finnic languages and dialects; some of these loans date from Early Proto-Finnic and some from Late Proto-Finnic. The distribution of the words among the languages is as follows: 53 of the loans are known in all eight languages, 15 in seven, 12 in six, 19 in five, 11 in four, 7 in three, 12 in two and 15 in one. The number of these loans occurring in each language is: 132 in Finnish, 114 in Estonian, 107 in Karelian-Olonetsian, 97 in Votic, 101 in Ingrian, 83 in Livonian, 82 in Vepsian and 84 in Ludic. About the same number of Baltic loanwords are known north and south of the Gulf of Finland, on average 69 %; but in the east-west direction Livonian, Vepsian and

Ludic are peripheral. Analysis of this distribution seems to support archaeologists' opinions that a widespread migration of the Baltic people to the north of the Gulf of Finland is not probable. There are only 18 Baltic loans (approx. 13 %) occurring solely in the northern group of the Finnic languages.

As regards the semantics of the words, the meaning of some Baltic loans may have broadened or otherwise changed in the Finnic languages. The development of the meaning may have been influenced by one or more words belonging to the same semantic field. Also, the old and new meanings may co-exist; or there may have been a later semantic influence from the Baltic languages on Livonian and to some extent on Estonian.